

TRANSPORTNING KIRIB KELISHI VA RIVOJLANISHI**Isayeva Sevinch Sunnat qizi**

*Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti,
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada transport tizimining tarixiy rivojlanishi, uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotga ta'siri hamda zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi haqida so'z yuritiladi. Dastlabki transport vositalaridan boshlab, sanoat inqilobi va zamonaviy logistika tizimlariga qadar bo'lgan jarayonlar tahlil qilinadi. Shuningdek, avtomobil, temir yo'l, havo va dengiz transportining taraqqiyoti, infratuzilmaning o'sishi va raqamlashtirish jarayoni yoritiladi. Transportning kelajakdagi tendensiyalari va uning atrof-muhitga ta'siri haqida ham fikr yuritiladi. Maqola transport tizimining nafaqat texnologik balki iqtisodiy va ekologik jihatlarini ham tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston transporti, tashqi iqtisodiy aloqalar, logistika, xalqaro savdo, temir yo'l, avtomobil transporti, havo transporti, iqtisodiy integratsiya, infratuzilma, tashqi savdo.

Abstract: This article discusses the historical development of the transport system, its impact on economic and social life, and its integration with modern technologies. Processes from the first vehicles to the industrial revolution and modern logistics systems are analyzed. It also covers the development of road, rail, air and sea transport, infrastructure growth and digitization. The future trends of transport and its impact on the environment are also discussed. The article analyzes not only technological, but also economic and ecological aspects of the transport system.

Keywords: transport of Uzbekistan, foreign economic relations, logistics, international trade, railway, road transport, air transport, economic integration, infrastructure, foreign trade.

Аннотация: В данной статье рассматривается историческое развитие транспортной системы, ее влияние на экономическую и социальную жизнь, а также ее интеграция с современными технологиями. Анализируются процессы от первых транспортных средств до промышленной революции и современных логистических систем. Он также охватывает развитие автомобильного, железнодорожного, воздушного и морского транспорта, рост инфраструктуры и цифровизацию. Также обсуждаются будущие тенденции транспорта и его влияние на окружающую среду. В статье анализируются не только технологические, но и экономические и экологические аспекты транспортной системы.

Ключевые слова: транспорт Узбекистана, внешнеэкономические связи, логистика, международная торговля, железнодорожный, автомобильный

транспорт, воздушный транспорт, экономическая интеграция, инфраструктура, внешняя торговля.

Transportning kirib kelishi va rivojlanishi insoniyat tarixining muhim qismini tashkil etadi. Dastlab odamlar yuk va yo'lovchilarni tashish uchun hayvonlardan foydalangan. Keyinchalik yog'och aravalar va qayiqlar paydo bo'ldi. Daryo va dengiz transporti rivojlanishi natijasida savdo aloqalari kengaydi. Bug' dvigatelinining ixtiro qilinishi bilan temiryo'l va paroxodlar paydo bo'ldi, bu esa yuk va yo'lovchi tashishni tezlashtirdi. Ichki yonuv dvigateli avtomobil va samolyotlarning ommalashishiga sabab bo'ldi. XX asrda tezkor poyezdlar, reaktiv samolyotlar va avtomobillar transport sohasini tubdan o'zgartirdi. XXI asrda esa elektromobillar, dronlar va avtomatlashtirilgan transport vositalari jadal rivojlanmoqda. Transportning kirib kelishi va rivojlanishi insoniyat hayotini tubdan o'zgartirdi. Dastlab odamlar yuk va yo'lovchilarni tashish uchun hayvonlardan foydalangan, keyinchalik yog'och aravalar va qayiqlar paydo bo'ldi. Daryo va dengiz transporti rivojlanishi savdo aloqalarining kengayishiga xizmat qildi. Qadimgi Misr, Mesopotamiya va Rim imperiyasida aravalar, kemalar va savdo karvonlari muhim o'rin tutgan. O'rta asrlarda transport sekin rivojlangan bo'lsa-da, kema qurish texnologiyalari takomillashdi. XV-XVII asrlarda Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida yelkanli kemalar uzoq masofalarga harakatlana oldi. XVIII asrda bug' dvigatelinining ixtiro qilinishi temiryo'l va paroxodlarning paydo bo'lishiga olib keldi, bu esa yuk va yo'lovchi tashishni tezlashtirdi. XIX asrda temiryo'llar jadal rivojlanib, sanoat inqilobi bilan birga transport sohasida ham katta o'zgarishlar ro'y berdi. Ichki yonuv dvigatelinining yaratilishi avtomobil va samolyotlarning ommalashishiga sabab bo'ldi. XX asrda avtomobillar, avtobuslar, tramvaylar, metro, tezyurar poyezdlar va reaktiv samolyotlar transport tizimini tubdan o'zgartirdi. XXI asrda elektromobillar, dronlar va avtomatlashtirilgan transport vositalari rivojlanmoqda. Kosmik transport sohasi ham taraqqiy etib, raketalar va fazoviy kemalar orqali boshqa sayyoralarga chiqish imkoniyatlari kengaymoqda. Transportning rivojlanishi inson hayotini yengillashtirgan bo'lsa-da, u bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Tirbandlik – yirik shaharlarning asosiy muammolaridan biri bo'lib, vaqt va yoqilg'i sarfini oshiradi. Atmosfera ifloslanishi – avtomobil, samolyot va kemalardan chiqadigan zararli gazlar ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Yo'l harakati xavfsizligi – avtohalokatlar, piyodalar va haydovchilar uchun xavf tug'diradi. Yoqilg'i tanqisligi – neft va gaz zaxiralari cheklangan bo'lib, alternativ energiya manbalariga ehtiyojni oshiradi. Transport infratuzilmasining eskirishi – eski yo'llar, ko'priklar va temiryo'llarni ta'mirlash va modernizatsiya qilish katta mablag' talab etadi. Shovqin va vibratsiya – transport vositalarining ortiqcha shovqini inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kosmik transport muammolari – orbitada chiqindilarning ko'payishi va parvozlarning qimmatligi yangi texnologiyalarni talab qiladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun

ekologik toza transport vositalarini ishlab chiqish, yo'llarni modernizatsiya qilish va xavfsizlik choralari kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Transport bilan bog'liq muammolar juda keng ko'lamli bo'lib, ular ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatlariga ta'sir qiladi.

1. Havo ifloslanishi va iqlim o'zgarishi – yoqilg'i bilan ishlaydigan transport vositalari karbonat angidrid (CO_2), azot oksidlari va boshqa zararli gazlarni chiqarib, iqlim o'zgarishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, yirik shaharlarda havoning ifloslanishi nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqaradi.

2. Transportdan haddan tashqari foydalanish – avtomobil va jamoat transportidan haddan tashqari foydalanish shaharlarning tirbandlashishiga, odamlarning vaqtdan unumli foydalana olmasligiga sabab bo'ladi. Bu ish samaradorligini kamaytiradi va iqtisodiy yo'qotishlarga olib keladi.

3. Neft va yoqilg'i resurslarining kamayishi – avtomobil, samolyot va kemalar asosan neft mahsulotlaridan foydalanadi. Neft zaxiralari kamayib borayotgani tufayli alternativ energiya manbalariga ehtiyoj ortmoqda, biroq bu texnologiyalar hali yetarlicha rivojlanmagan.

4. Transport infratuzilmasining eskirishi – ayrim davlatlarda yo'llar, ko'priklar, metro tizimlari va temiryo'llar eskirgan bo'lib, ularni ta'mirlash katta mablag' talab qiladi. Yetarlicha investitsiya kiritilmasa, bu halokatli avariyalarga olib kelishi mumkin.

5. Transport xarajatlarining ortishi – yoqilg'i narxining oshishi, avtomobillar va jamoat transporti ehtiyot qismlarining qimmatlashishi hamda yo'l soliqlarining ortishi odamlar va tadbirkorlar uchun iqtisodiy yuk bo'lmoqda.

6. Avtomatlashtirish natijasida ish o'rinlarining qisqarishi – haydovchisiz avtom.

Transport bilan bog'liq muammolar juda keng ko'lamli bo'lib, ular ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatlariga ta'sir qiladi.

1. Havo ifloslanishi va iqlim o'zgarishi – yoqilg'i bilan ishlaydigan transport vositalari karbonat angidrid (CO_2), azot oksidlari va boshqa zararli gazlarni chiqarib, iqlim o'zgarishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, yirik shaharlarda havoning ifloslanishi nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqaradi.

2. Transportdan haddan tashqari foydalanish – avtomobil va jamoat transportidan haddan tashqari foydalanish shaharlarning tirbandlashishiga, odamlarning vaqtdan unumli foydalana olmasligiga sabab bo'ladi. Bu ish samaradorligini kamaytiradi va iqtisodiy yo'qotishlarga olib keladi.

3. Neft va yoqilg'i resurslarining kamayishi – avtomobil, samolyot va kemalar asosan neft mahsulotlaridan foydalanadi. Neft zaxiralari kamayib borayotgani tufayli alternativ energiya manbalariga ehtiyoj ortmoqda, biroq bu texnologiyalar hali yetarlicha rivojlanmagan.

4. Transport infratuzilmasining eskirishi – ayrim davlatlarda yo'llar, ko'priklar, metro tizimlari va temiryo'llar eskirgan bo'lib, ularni ta'mirlash katta mablag' talab qiladi. Yetarlicha investitsiya kiritilmasa, bu halokatli avariyalarga olib kelishi mumkin.

5. Transport xarajatlarining ortishi – yoqilg'i narxining oshishi, avtomobillar va jamoat transporti ehtiyot qismlarining qimmatlashishi hamda yo'l soliqlarining ortishi odamlar va tadbirkorlar uchun iqtisodiy yuk bo'lmoqda.

6. Avtomatlashtirish natijasida ish o'rinlarining qisqarishi – haydovchisiz avtomobillar va poyezdlar kabi texnologiyalar rivojlanishi natijasida millionlab haydovchilar ishsiz qolishi mumkin.

7. Shovqin va vibratsiya ifloslanishi – temiryo'l, samolyot va avtomobillar chiqaradigan shovqin insonlarning ruhiy va jismoniy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi. Shovqin natijasida uyqu buzilishi, stress va yurak-qon tomir kasalliklari ortishi mumkin.

8. Dengiz transporti muammolari – yuk tashuvchi kemalar okean suvlarini neft, plastmassa va boshqa chiqindilar bilan ifloslantiradi. Bundan tashqari, kemalarning ortiqcha harakati dengiz hayvonlarining yashash muhitiga zarar yetkazadi.

9. Kosmik transport va orbital chiqindilar – sun'iy yo'ldoshlar va fazoviy kemalar sonining ortishi Yer orbitasida chiqindilar to'planishiga olib kelyapti. Bu esa kelajakdagi fazoviy tadqiqotlar va missiyalar uchun xavf tug'diradi.

10. Yo'l harakati xavfsizligi – avtohalokatlar dunyo bo'ylab har yili millionlab odamlarning o'limiga yoki jarohatlanishiga sabab bo'ladi. Buning asosiy sabablari orasida tezlikni oshirish, yo'l qoidalariga rioya qilmaslik, alkogol va narkotik moddalarning iste'moli hamda sifatsiz yo'llar bor.

Bu muammolarni hal qilish uchun ekologik toza transport vositalarini rivojlantirish, jamoat transportini yaxshilash, yo'llarni modernizatsiya qilish, xavfsizlik choralarini kuchaytirish va ilg'or texnologiyalardan foydalanish muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Isayev A.A. "Transport geografiyasi". Ushbu uslubiy qo'llanma transport geografiyasi fanining nazariy va amaliy masalalariga oid bilimlar berishga mo'ljallangan.

2. Raxmatullayeva F.M., Abdullayev A.J., Giyazova N.B., Narzullayeva G.S. "Tashqi iqtisodiy faoliyat va raqobat menejmenti". Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining iqtisodiyot yo'nalishida o'qiyotgan bakalavr va magistrarga mo'ljallangan.

3. "O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi". Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

4. "Transport logistikasi". Ushbu o'quv-uslubiy majmua transport logistikasi fanining nazariy va amaliy jihatlarini yoritadi.

5. "O'zbekistonning transport majmui va tashqi iqtisodiy aloqalari geografiyasi". Ushbu materialda O'zbekistonning transport tizimi va tashqi iqtisodiy aloqalari haqida ma'lumotlar berilgan.

6. Usmonov M.R. "O'zbekiston Respublikasi transporti va tashqi iqtisodiy aloqalari. Zamonaviy transport tarmoqlari". Ushbu ma'ruza matnida O'zbekistonning transport turlari va tashqi iqtisodiy aloqalari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

7. "O'zbekistonning taniqli olimlari ensiklopediyasi". Ushbu ensiklopediyada O'zbekistonning taniqli olimlari haqida ma'lumotlar jamlangan.

8. "Transport geografiyasi". Ushbu uslubiy qo'llanma transport geografiyasi fanining nazariy va amaliy masalalariga oid bilimlar berishga mo'ljallangan.

9. "Tashqi iqtisodiy faoliyat va raqobat menejmenti". Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining iqtisodiyot yo'nalishida o'qiyotgan bakalavr va magistrarga mo'ljallangan.

10. "O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi". Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.